

Aristotelés o Sókratovi a „logoi Sókratikoí“¹

Vladislav Suvák

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
vladislav.suvak@unipo.sk

Abstract:

Aristotle on Socrates and the “Logoi Sokratikoí”

The article provides a reassessment of Aristotle’s accounts of Socrates, which modern historians describe as one of the four main sources in solving the so-called Socratic problem. In the first part, the article returns to the grammatical distinction by which Aristotle mentions Socrates’ name. In the next part, it analyzes those places in *Metaphysics* and in Aristotle’s ethical writings that make mention of Socrates. In a more detailed fashion the structure of Aristotle’s *Protrepticus*, in which Socrates does not appear but his absence could be important for understanding Aristotle’s approach to philosophy, is then presented. In the last part, the article returns to the problem of the *Sokratikoí logoi* and asks whether Aristotle uses this term to mean a prose genre in which the fictional is mixed with the historical. These respective analyzes lead us to the conclusion that Aristotle worked freely with the character of Socrates, relying primarily on the representations of Socrates in Plato’s dialogues. Thus, Aristotle’s accounts do not help us in the reconstruction of Socrates’ historical attitudes.

Keywords: Socratic problem, Aristotle, Socrates, Socratic dialogues

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.1r.115>

Historici spájajú so „sókratovským problémom“ štyri literárne zdroje, pomocou ktorých sa pokúšajú zistiť, kto bol Sókratés ako historická osobnosť: 1. Aristofanove *Oblaky*; 2. Platónove rané dialógy; 3. Xenofónove sókratovské spisy; 4. Aristotelove správy. Časť historikov si myslí, že správna interpretácia týchto zdrojov nás môže priviesť späť k historickým postojom Sókrata.²

1 Článok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0094/20.

2 Porov. Deman, T., *Le témoignage d’Aristote sur Socrate*. Paris, Les Belles Lettres 1942. Thomas Deman obhajuje Schleiermacherovu hypotézu, že potvrdením stôp „historického Sókrata“ by mohli byť aristotelovské pasáže, ktoré korešpondujú so zobrazením Sókrata u Platóna a Xenofóna; porov. Schleiermacher, F., *Über den Werth des Sokrates als Philosophen*. Berlin, Abhandlungen der Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1818, s. 50–68. Gregory Vlastos je ďalší významný autor, ktorý dokazuje, že 9 aristotelovských pasáží (T9–T17) by sa mohlo týkať historického pôsobenia Sókrata. Porov. Vlastos, G., *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*. Ithaca, Cornell University Press 1991, s. 90–98.

Ani medzi nimi však nie je zhoda v odpovedi na otázku, ako by sme mohli dať do vzťahu portrét Sókrata ako prírodného mysliteľa (Aristofanés, Platón), bezbožníka a propagátora nového rečníctva (Aristofanés) s obrazom zbožného a chvályhodne konajúceho Aténčana bez väčšieho záujmu o prírodné otázky (Xenofón), ktorému ležia na srdci všetci ľudia neschopní starať sa o svoju dušu (Platón)?³

Snaha nájsť uspokojivú odpoveď na takto položenú otázku vedie takmer vždy k nutnosti vylúčiť jednu časť obrazov Sókrata v mene záchrany tej druhej. A spravidla ide o Aristofana, kto je v našich očiach nehodnoverným zdrojom, lebo zaujíma voči Sókratovi nepriateľský postoj a vykresluje ho ako parazita prisatého na obec.⁴ Ale rovnako by sme sa mohli pýtať, prečo máme uprednostniť obrazy Sókrata, ktoré sú voči nemu nápadne priateľské a robia z neho jediného záchrancu aténskej obce? Sókratovci vykreslili svojho majstra ako božieho posla, ktorý bez nároku na odmenu pomáha spoluobčanom aj cudzincom zmeniť spôsob života. Výrazne apologetický charakter týchto textov má svoje historické pozadie: ešte skôr, ako vznikli prvé dialógy Simmia, Antisthena, Aischina a Platóna, napísal Polykratés *Obžalobu Sókrata*, v ktorej zdôvodňoval oprávnenosť výroku ľudového zhromaždenia o Sókratovej vine.⁵

Už pri zbežnom pohľade sa teda ukazuje, že snahy o rekonštrukciu portrétu „historického“ Sókrata sa spájajú s nutnosťou uprednostniť niektoré obrazy na úkor iných. Výsledkom „textových archeológií“ sú nekonečné diskusie prebiehajúce posledných 150 rokov, ktoré nakoniec tak či onak vyúsťujú do potreby rozlišovať medzi Sókratom Platónovým, Xenofónovým, Aischinovým, Aristofanovým a Aristotelovým.⁶

-
- 3 Tento náčrt je schematický a dal by sa doplniť o ďalšie momenty. Protikladné obrazy Sókrata, ktoré vykresľujú Sókratov vzťah k prírodným otázkam, by sme našli napr. v Platónovom dialógu *Faidón* a v *Obrane*. Na druhej strane však treba poznamenať, že niektorí interpreti čítajú „druhú plavbu“ vo *Faidónovi* (95e–102a) ako Sókratovo vysvetlenie, prečo sa odklonil od prírodných skúmaní, takže jeho postoj by nemusel byť v konflikte so starosťou o seba a druhých, ktorej podľa *Obrany* zasvätil svoj život (ozvenou tohto poslania by bola obeta Asklépiovi v závere *Faidóna*).
- 4 Väčšina historikov – od Groteho po Vlastosa – odmieta Aristofanov portrét Sókrata ako neverohodnú karikatúru aténskeho filozofa. Niektorí interpreti však vidia za Aristofanovým komickým stvárnením Sókrata kritický postoj, ktorý obhajuje aténsku etiku proti nebezpečenstvu bezbrehej kritiky tradičných hodnôt; porov. napr. Nussbaum, M., *Aristophanes and Socrates on Learning Practical Wisdom*. *Yale Classical Studies*, 26, 1980, No. 1, s. 43–97.
- 5 Polykratov spis (okolo 394 pred n. l.) mohol byť jedným z hlavných impulzov pre rozvoj sókratovskej literatúry; porov. Montuori, M., *Socrate. Fisiologia di un mito*. Firenze, Sansoni 1974, s. 297–328.
- 6 Všetky významné štúdie k sókratovskému problému (Schleiermacher, Natorp, Döring, Burnet, Jaeger, Dupréel, Gomperz, Ross, Havelock, Tarrantová, Gigon, de Strycker, de Vogel, Lacey, Rossetti) zozbieral Patzer, A. (Hrsg.), *Der historische Sokrates*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1987. Jednou z posledných systematických štúdií k tejto téme je: Dorion, L.-A., *The Rise and Fall of the Socratic Problem*. In: Morrison, D. R. (ed.), *The Cambridge Companion to Socrates*. New York, Cambridge University Press 2011, s. 1–23. Ukazuje sa, že naďalej platí to,

Zámerom tohto článku je ukázať, že Aristotelés pracuje s postavou Sókrata voľne, takže jeho správy nám nepomáhajú pri historickej rekonštrukcii Sókratovho myslenia. Okrem toho Aristotelove zmienky nie sú historické v modernom zmysle slova – odkazujú skôr na jeho vlastné chápanie filosofického poznania (v metafyzike) alebo na akademické diskusie o Platónovom Sókratovi (v etike) než na pôsobenie aténskeho mudrca, ktorý mal zmeniť celú grécku filozofiu tým, že ju zniesol z neba na zem (ako uvádza Cicero a ďalší doxografi).⁷

Aristotelés stojí dokonca v určitej opozícii voči Sókratovi, lebo filosofickú činnosť spája s dosahovaním zdôvodneného vedenia o prvých príčinách a počiatkoch, ktoré bolo pre viacerých Sókratových nasledovníkov (vrátane raného Platóna) nedosiahnuteľné, a preto mu nemohli prisudzovať zásadnú úlohu pri uskutočňovaní dobrého života.⁸ Dôležitejšie než vedenie (*epistémē*) bolo pre sókratovcov skúmanie (*zētein*) odohrávajúce sa v rozhovore (*dialexis*), čiže dialektické skúmanie (*dialegesthai*), ktoré obracalo pozornosť skúmajúcich k spôsobu ich rozhodovania a konania v konkrétnych životných situáciách. Z tohto hľadiska by mohla slúžiť prvá generácia Sókratových žiakov v oveľa väčšej miere než Aristotelés ako zdroj správ o „historickom“ Sókratovi – ak je takýto podnik vôbec uskutočniteľný. No nezabúdajme, že aj v prípade Aischina, Antisthena, Faidóna a ďalších autorov, ktorí poznali Sókrata osobne, si musíme klásť otázku vyplývajúcu zo „sókratovského problému“: Do akej miery by mohlo byť ich zobrazenie aténskeho mudrca odrazom jeho historického pôsobenia?⁹

čo napísal presne pred sto rokmi Karl Joël na základe vlastnej skúsenosti: Sókratovský problém je rovnakého druhu ako Sókratovo vedomie nevedenia – vieme, že nič nevieme; porov. Joël, K., *Geschichte der antiken Philosophie*. Tübingen, Mohr 1921, Bd. I, s. 731.

- 7 Porov. Cicero, Marcus Tullius, *Tuskulské hovory*. Přel. V. Bahník. Praha, Svoboda 1976, 5-10.12–14. Poznamenajme, že dve pasáže z Aristotelových spisov (*Rétorika* 1393b3–8; *Etika Eudémova* 1235a35–b2) korešpondujú s Xenofónovými *Spomienkami* (1.2.9; 1.2.54). Niektoré miesta *Etiky Nikomachovej* (1152b8–10) by mohli odkazovať na diskusie medzi sókratovcami. Väčšina Aristotelových zmienok o Sókratovi však korešponduje s tým, čo nájdeme v Platónových dialógoch. Z Demanovho katalógu (*Le témoignage d'Aristote sur Socrate*, c.d.), ktorý obsahuje 41 zmienok o Sókratovi, odkazuje 17 na Platóna. Bližšie pozri Natorp, P., Ueber Sokrates. *Philosophische Monatshefte*, 30, 1894, s. 337–370. Dôvody neštandardného prepisovania gréckeho slova φιλοσοφία („filosofia“, a ďalších odvodených slov: „filosof“, „filosofický“ atď.) s grafémou „s“ vysvetľuje stat: Suvák, V., Prečo by nemohla byť filozofia ako filozofia, alebo o jednom malom nenápadnom „s“. *Filozofia*, 55, 2000, č. 5, s. 395–399.
- 8 Porov. Aristotelés, *O sofistických dôkazoch* 183b6–8. Na *Corpus Aristoteleum* odkazuje paginácia, ktorú zaviedol v kritickom vydaní Aristotelových spisov Immanuel Bekker: *Aristotelis Opera*. Berlin, Academia Regia Borussia 1837.
- 9 Po 150-ročnej diskusii historikov vyznieva najoptimistickejší názor Robina Waterfielda, že riešenie sókratovského problému nenájdeme v textoch autorov, ktorí o ňom písali, čo však neznamená, že sa musíme vzdať nádeje zachytiť aspoň nejaké stopy pôsobenia historického Sókrata; porov. Waterfield, R., *The Quest for the Historical Socrates*. In: Bussanich, J. – Smith, N. D. (eds.), *The Bloomsbury Companion to Socrates*. London – New York, Bloomsbury 2012, s. 1.

Pri hodnotení správ o Sókratovi vychádzame z predpokladu, že Aristotelés – hoci sa narodil až po Sókratovej smrti – mal prístup k dôležitým textom z korpusu sókratovských rozpráv (*logoi Sókratikoí*), lebo patril k popredným členom Platónovej Akadémie.¹⁰ Ale na základe čoho usudzujeme, že Aristotelés sa vyjadroval k historickému pôsobeniu Sókrata, a nie k jeho obrazom v sókratovskej literatúre, ktorá sa čítala v Akadémii? Takisto predpokladáme, že Aristotelés poznal orálnu tradíciu viažucu sa k Sókratovi – ale vieme aj to, ako by mohol Aristotelés overiť jej historickú adekvátnosť s odstupom dvoch generácií? Na tieto otázky nenájdeime jednoznačné odpovede, môžeme ich len čiastočne vyjasniť, keď sa pozrieme bližšie na charakter Aristotelových správ o Sókratovi.

Najprv sa zastavíme pri otázke gramatického rozlíšenia, ktorým Aristotelés uvádza Sókratovo meno. Potom sa pozrieme na niektoré miesta v *Metafyzike* a v etických spisoch, ktoré sa zmieňujú – často kriticky – o Sókratovi. Načrtneime štruktúru Aristotelovho *Protreptika*, v ktorom Sókratés síce nevystupuje, ale jeho absencia môže byť významná pre aristotelovské chápanie filozofie. Nakoniec sa vrátíme k problematike „sókratovských rozpráv“ a položíme si otázku, či ich Aristotelés, ktorý zrejme zaviedol tento zovšeobecňujúci výraz, zaraďuje medzi prozaické žánre a či považuje *Sókratikoí logoi* skôr za fiktívny alebo historický žánre vo vzťahu k Sókratovi.

Meno Sókratés

Prvá možnosť, ako posudzovať Aristotelove správy o Sókratovi, sa týka používania jeho mena. Aristotelés ho uvádza na niektorých miestach bez člena, no na iných pridáva určitý člen (ὁ Σωκράτης = „ten Sókratés“, „onen Sókratés“), ktorý je z gramatického hľadiska neobvyklý, a preto niektorí historici predpokladajú, že „ten Sókratés“ je postava vystupujúca v Platónových dialógoch.¹¹

10 Priame dôkazy nám však chýbajú, lebo Aristotelove spisy odkazujú často iba na mená autorov (napr. na Antisthena alebo Platóna) bez uvedenia spisov, v ktorých sa diskutovali jednotlivé otázky. Presvedčenie moderných historikov o dôležitosti Aristotelových správ vychádza z toho, že tieto zmienky sú vo veľkej zhode s tým, čo čítame u Platóna, ktorý je považovaný od konca 18. stor. za hodnovernejší zdroj ako Xenofón, takže Aristotelés je zároveň potvrdením priority Platóna pred Xenofóntom; bližšie pozri Dupréel, E., *La Légende Socratique et les Sources de Platon*. Brussels, Sand 1922, s. 342–343.

11 Porov. Platón, *Politika* 1261a6, 1342a32–33; Platón, *Rétorika* 1367b8, 1398b29–32 atď.; na Platónove spisy odkazuje paginácia, ktorú zaviedol vo svojom 5-zväzkovom vydaní editor J. Burnet: *Platonis Opera*. Oxonii, E Typographeo Clarendoniano 1905–1913. Porov. tiež Fitzgerald, W., *ΘΗΚΩΝ ΑΡΕΤΩΝ ΥΠΟΤΥΠΩΣΙΣ: A Selection from the Nicomachean Ethics of Aristotle*. Dublin, Hodges and Smith 1853, s. 163. Pozri taktiež Taylor, A. E., *Varia Socratica*. Oxford, J. Parke 1911, s. 40–90 (s pochybnosťami platnosť Fitzgeraldovho kánonu); Ross, W. D., *Aristotle's Metaphysics*.

Rozdiely v uvádzaní Sókratovho mena však nie sú úplne jasné. Bez ohľadu na používanie určitého člena je zrejmé, že niektoré názory pripisované Sókratovi zastáva postava Sókrata vystupujúca v Platónových dialógoch. Pozrime sa bližšie na niekoľko pasáží.

V *Rétorike* (1367b8) Aristotelés pripomína Sókratovo vyjadrenie, že „nie je ťažké chváliť Aténčanov medzi Aténčanmi“, čo je parafráza Sókratových slov z Platónovho *Menexena* (235d). Aristotelés pritom dáva sloveso λέγειν do imperfekta (ἔλεγεν = „hovorieval“), ktoré evokuje, že bolo Sókratovým zvykom používať takéto prirovnanie, čiže jeho zvyk by sa nemal týkať iba jedného Platónovho dialógu. Mohli by sme uvažovať, že Sókratovo vyjadrenie odzrkadľuje postoj „historickej“ osoby, ale čo potom znamená určitý člen pred Sókratovým menom (ὁ Σωκράτης ἔλεγεν), ktorý by sa mal gramaticky viazať k Platónovmu Sókratovi?¹²

V *Politike* (1260a22) odkazuje Aristotelés na Sókrata, ktorý vystupuje v Platónovej *Ústave* 455a1–3 (a taktiež v *Menónovi* 73c6), kde obhajuje názor, že etické zdatnosti muža a ženy sú rovnaké. Aj v ďalšej pasáži z *Politiky* (1261a6) hovorí o Sókratovi, pričom naráža na postavu Sókrata z Platónovej *Ústavy* (451c–462e), ktorá obhajuje názor, že spoločenstvo žien a detí by sa malo riadiť zásadou „priatelia majú všetky veci spoločné“.

O nejasnosti Aristotelových odkazov na Sókrata svedčí, že v *Politike* (1261a6–16, 1261b19–21, 1262b6–9, 1264a12–b37, 1291a12 atď.) Aristotelés používa pri Sókratovom mene viackrát určitý člen (ὁ Σωκράτης), akoby odkazoval na názory Sókrata v konkrétnych Platónových dialógoch, ale nesprávne uvádza, že hovorcom Platónových *Zákonov* je Sókrates, a nie aténsky hosť (1264b24). Buď to označíme za malú chybu, alebo si povieme, že určitý a neurčitý člen pri Sókratovom mene nie je dostatočným kritériom na to, aby sme rozlíšili medzi „fiktívnym“ a „historickým“ Sókratom.

V *Rétorike* (1393b4) Aristotelés uvádza, že Sókrates používal prirovnania, napríklad keď kritizoval výber vládcov losom – čo by mohol byť odkaz na Xenofónovú *Spomienky* I.2.9. Všimnime si, že Aristotelés používa v pasáži 1393b4 plurál τὰ Σωκρατικά – hovorí teda skôr o „sókratovských praktikách“ než o Sókratovi. Je možné, že v *Rétorike* naráža na všeobecne známe využívanie prirovnaní v sókratovskej literatúre. Ako príklad uvedme Platónovo

Oxford, Clarendon Press 1924, s. XXXIII–XLV (akceptuje Fitzgeraldov kánon); Stenzel, J., Sokrates (Philosoph). In: Pauly, A. F. – Wissowa, G. et al., *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*. Bd. II/5. Stuttgart, Alfred Druckenmüller 1980, s. 811–890 (súhlasí s Fitzgeraldovým kánonom); Vlastos, G., *Socrates: Ironist and Moral Philosopher*, c.d., s. 92–98 (akceptuje Fitzgeraldov kánon s určitými výhradami); Nehamas, A., *Voices of Silence: On Gregory Vlastos' Socrates*. *Arion*, 2, 1992, No. 1, s. 169–171 (namieta proti Fitzgeraldovmu kánonu aj Vlastosovmu výkladu).

12 Porov. Taylor, A. E., *Varia Socratica*, c.d., s. 45–46.

Symposion 221e, kde sa dozvieme, že Sókratove reči pôsobili smiešne, lebo hovoril o osloch, kováčoch, obuvníkoch, kožkároch.¹³

Dokonca aj vtedy, keď sa Aristotelés v *Rétorike* (1419a8–13) zmieňuje o Sókratovom vyvracaní Melétovho obvinenia, že neverí v bohov, odkazuje na Platónovu *Obranu* (27b–d), čiže hovorí o Sókratových slovách bez snahy dať ich do kontextu s historickým procesom. Aristotelés označuje túto pasáž *Obrany* za príklad rétorickej otázky, ktorá je adresovaná všetkým sudcom, hoci sa Sókratés obracia na žalobcu. čo by mohlo naznačovať, že na Platónovu *Obranu* sa díva ako na literárny text, ktorý dosahuje presvedčivosť vhodne zvolenými rečníckymi prostriedkami.

Na týchto príkladoch vidíme, že rozdiely v uvádzaní Sókratovho mena v Aristotelových správach nie sú natoľko jasné, aby sme mohli rozlišovať medzi dvomi portrétmi Sókrata – historickým a literárnym.

Sókratés v „Metafyzike“

Aristotelés sa zmieňuje o Sókratovi vo viacerých spisoch, ale v žiadnom z nich mu neprisudzuje také miesto, aké mu náleží podľa helenistických doxografov, ktorí označujú pôsobenie Sókrata za jeden z najvýznamnejších zlomov v gréckej filozofii.¹⁴ Pri zbežnom pohľade na jednotlivé knihy *Metafyziky* zistíme, že sa v nej objavuje častejšie Empedoklés, Démokritos alebo Anaxagorás než Sókratés. Tento nepomer by mohol súvisieť s tým, že Sókratés nie je dôležitý mysliteľ z hľadiska otázok, ktoré si kladie *Metafyzika*, ale na druhej strane je zrejmé, že práve tieto otázky považuje Aristotelés za filozoficky najdôležitejšie.

Všimnime si tiež, že Aristotelés nepoužíva v spojitosti so Sókratom technické označenie *filosofos*, hoci mnohí jeho súčasníci boli presvedčení, že Sókratés je vzorom filozofického spôsobu života, za ktorý bol ochotný položiť život. Aristotelés sa nedíva na Sókrata ako na „morálneho hrdinu“, ale skôr sa naňho obracia ako na „mudrca“ podobného iným múdrym básnikom, zákonodarcom či vzdelancom.¹⁵ Sókratés je *sofos*, resp. *fronimos* („rozumne

13 Porov. taktiež Platón, *Gorgias* 490e–491a; Platón, *Ústava* 332c–d; Xenofón, *Spomienky na Sókrata* I.2.37; IV.4.5 atď. Český preklad Xenofónových sókratovských prác: Xenofón, *Vzpomínky na Sókrata*. Přel. V. Bahnik. Praha, Svoboda 1972.

14 Ak odmyslíme logické príklady, v ktorých sa vyskytuje meno „Sókratés“ (napr. *Metafyzika* 983b16; *Rétorika* 1356b31 atď.), tak Aristotelés sa zmieňuje o Sókratovi na 41 miestach dochovaného korpusu.

15 Porov. fragment 8 zo spisu *O básnikoch*, v ktorom Aristotelés začleňuje Sókrata do staršej mudroslovej tradície; uvádza ho spolu so slávnymi básnikmi, zákonodarcami a mudrcmi; každý z nich mal svojich prísnych posudzovateľov, ktorí naňho útočili alebo ho ohovárali; Sókratovými úhlavnými kritikmi boli akýsi (τις) Antilochos z Lémna (nevieme o ňom nič bližšie) a veštec (τερατοσκόπος) Antifón (možno známy sofista, autor *Výkladu snov*). Bližšie pozri Moore, C., *Socrates in Aristotle's History of Philosophy*. In: *Brill's Companion to the Reception of Socrates*.

konajúci muž“) so záujmom o etiku, či presnejšie o vymedzenie zdatnosti (*areté*).¹⁶ Sókratés je pre Aristotela v prvom rade dôležitý predchodca Platóna, lebo objavil oblasť „všeobecného“ (*to katholú*).¹⁷ Obidva Aristotelove závery sa opierajú o rané Platónove texty, v ktorých Sókratés odpovedá na otázku „čo je to?“ (*to ti estin*) zameranú na rôzne zdatnosti, pričom poučuje svojich spolubesedníkov, že ich odpovede by mali vyjadriť práve to, čo majú spoločné všetky prípady tej ktorej zdatnosti.

V I. knihe *Metafyziky* Aristotelés píše: „A pretože Sókratés se zabýval otázkami etickými, kdežto otázkou prírody jako celku se vůbec nezabýval, a protože v etických záležitostech hledal to, co je obecné, a jako první soustředil své myšlení na definice (*horismos*), domníval se Platón, když přijímal jeho učení, že se týká něčeho jiného než smyslově vnímatelných věcí, neboť není možné, aby něco ze smyslově vnímatelných věcí mělo společnou definici (*horos*), když se přece tyto věci stále proměňují. Platón tedy nazval takovátou jsooucnou ‚idejemi‘ (*ideai*), kdežto o smyslově vnímatelných věcech soudil, že existují vedle nich a že se podle nich všechny nazývají.“¹⁸

V nasledujúcej pasáži sa Aristotelés venuje problému účasti (*methexis*) a ideám (*ideai*), ktoré sú dôležité z hľadiska skúmania „prvých príčin a počiatkov“. Ak sa pozrieme na *Metafyziku A* ako na prehľad pred-aristotelovskej múdrosti (*sofia*), povieme si, že Sókratés v nej zaujíma skôr nevýrazné miesto: zaoberal sa výhradne vecami etiky (*peri ... ta éthika*), t. j. obišiel skúmanie prírody (*fysis*), a jeho najväčšou zásluhou bol objav toho, čo je všeobecné (*to katholú*), čiže skúmanie definícií (*horismoí*). Práve toto učenie malo podľa Aristotela vplyv na Platónovo chápanie ideí, ktoré sa odlišujú od zmyslovo vnímatelných vecí. Z Aristotelovho výkladu nie je jasné, ako došlo k rozšíreniu etických skúmaní na oblasť metafyziky, ale zdá sa, že to, čo majú spoločné sókratovská etika a platónska metafyzika, je logické vymedzenie vzťahu medzi jednotlivým a všeobecným.

Ako vidíme, Aristotelés prisudzuje Sókratovi dôležité miesto vo vývoji poznania prvých príčin: Sókratova etika mala priamy dosah na Platónovo učenie. Zároveň je zrejmé, že Aristotelés sa nezaujíma o to, čo charakterizuje sókratovské hľadanie definícií: dialektické skúmanie, vedomie nevedenia, apórie, irónia, a najmä sebazpoznanie, ktoré zohráva v sókratovskej literatúre

Ed. C. Moore. Leiden, Brill 2019, s. 181: Christopher Moore konštatuje, že Sókratés predstavuje pre Aristotela skôr „kultúrny fenomén“ než filozofa v aristotelovskom zmysle slova. Zaujíma sa v tejto súvislosti pasáž z *Metafyziky* 996a32–b1, v ktorej Aristotelés označuje za sofistú (*sofistés*) aj Sókratovho nasledovníka Aristippa, pričom na tomto mieste dáva „sofistovi“ skôr negatívny význam.

16 Porov. Aristotelés, *Metafyzika* 1078b18.

17 Tamže 987b3; 1078b18–19; 1086b5–6.

18 *Metafyzika* 987b1–9. Citované podľa: Aristotelés, *Metafyzika A*. Přel. F. Karfík. Praha, OIKOYMENH 2015, s. 33.

(Antisthenés, Aischinés, raný Platón, Xenofón) dôležitejšiu úlohu než snaha o vymedzenie definícií zdatnosti.¹⁹ Mohli by sme dokonca povedať, že Aristotelés pracuje so zjednodušeným obrazom Sókrata, ktorý nekorešponduje s neplatónskou sokratikou ani s ranými dialógmi Platóna, lebo aj pre tie je príznačné, že nedospievajú ku konečným odpovediam na otázku „čo je to?“²⁰

V ďalšej pasáži z XIII. knihy *Metafyziky* (1086a35–b5) Aristotelés opätovne hovorí, že podnet k oddeleniu zmyslových skutočností od „spoločných bytností“ (*tas úsias katholú*) dal Sókratés svojím skúmaním definícií (*horismoi*), ale na rozdiel od Platóna neodlúčil všeobecné od jednotlivého.²¹ Aristotelés na tomto mieste chváli Sókrata (...*túto orthós enoésen* = „uvažoval správne“; 1086b4) – chváli ho za to, že neučinil krok k stotožneniu všeobecných entít s ideami. Sókratovo chápanie všeobecného má zrejme bližšie k aristotelovskej metafyzike – čitateľ sa však nedozvie prečo. Celá pasáž pôsobí zvláštne, lebo Aristotelovo hodnotenie Sókrata vychádza na jednej strane z expozície otázky „čo je to?“ v raných Platónových dialógoch (porov. 1078b23) a zároveň stavia Sókrata proti Platónovi. To by znamenalo, že nemá na mysli historické postavy, ale stavia proti sebe (raného) Platóna zobrazujúceho Sókrata a (zrelého) Platóna ako autonómneho mysliteľa, ktorý hovorí ústami Sókrata.²²

Viacero moderných historikov vidí úzky vzťah medzi myslením Sókrata, Platóna a Aristotela (v našom prostredí napríklad Jan Patočka).²³ Podnet k takémuto pohľadu mohol dať už Aristotelés tým, že prisudzuje všetkým trom – Sókratovi, Platónovi aj sebe – spoločnú snahu o skúmanie podstat, ktoré

19 Na obranu Aristotela by sme mohli poznamenať, že dialektikou sa zaoberá v rámci logiky, vymedzením zdatností v rámci etiky atď. Ale dôležitejšie než rozlíšenie predmetov skúmania by mohlo byť to, aký význam pripisuje jednotlivým problémom. Napr. k sebazpoznaniu pristupuje Aristotelés z úplne inej perspektívy ako sókratovci prvej generácie; porov. Oehler, K., Aristotle on Self-Knowledge. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 118, 1974, No. 6, s. 493–506; Veith, J., Concerned with Oneself as One Person: Self-Knowledge in Phronêsis. *Epoché*, 18, 2013, s. 17–27.

20 Pripomeňme napr. vyhlásenia Sókrata v Platónovej *Obrane* (21d) a Sókrata v Aischinovom *Alkibiadovi* (SSR VI A 53 z Aelia Aristida), že nemá žiadne vedenie a neovláda žiadne umenie, ktorým by urobil človeka lepším – dokáže pôsobiť na svojich blízkych, urobiť ich lepšími len vďaka láske (*dia tón erón*; SSR VI A 53, 64). Skratka SSR odkazuje na kritické vydanie zlomkov sókratovských autorov, ktoré edične pripravil G. Giannantoni: *Socratis et Socraticorum Reliquiae*. Vol. I–IV. Napoli, Bibliopolis 1990.

21 Porov. taktiež predošlú pasáž 1078b17–34, v ktorej Aristotelés prisudzuje Sókratovi prvenstvo v dvoch oblastiach: induktívne zdôvodnenie (*epaktikos logos*) a vymedzenie všeobecného (*to horizesthai katholú*).

22 Porov. Politis, V., *Routledge Philosophy Guidebook to Aristotle and the Metaphysics*. London, Routledge 2004, s. 312. Autor tu naznačuje, že Aristotelés by mohol na tomto mieste odkazovať na historického Sókrata. Proti tomu však svedčí, že Aristotelés sa opiera o Sókrata Platónových raných spisov (*Euthyfrón*, *Prótagoras*, *Lachés* alebo *Charmidés*).

23 Jan Patočka to opakovane zdôrazňuje vo svojich povojnových prednáškach z antickej filosofie, ktoré pripravili pre vydanie I. Chvatík a P. Kouba. Porov. Patočka, J., *Sókratés*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990; Patočka, J., *Platón*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991; Patočka, J., *Aristotelés*. Praha, Vyšehrad 1994.

tvoria základ vedenia (*epistémē*) odpovedajúceho na otázku „prečo sú veci tým, čím sú?“. Aristotelés zasadzuje Sókrata do tejto metafyzickej tendencie, aj keď sa podľa neho Sókratov postoj líši od Platónovho. V čom spočíva táto odlišnosť? Aristotelés to presne nevysvetľuje, ale môžeme predpokladať, že Sókratovo skúmanie podstát vyúsťuje do spoločných definícií (*horismoí*), ktoré sa nedajú odlúčiť od jednotlivých vecí, zatiaľ čo Platónovo skúmanie vedie k ideám ako odlúčiteľným skutočnostiam.

V *Metafyzike* sa objavuje ešte jeden dôležitý aspekt, ktorý dáva Sókratove skúmania do priameho kontextu s Platónovými dialógmi: Sókratés sa podľa Aristotela zaoberal „zdôvodneniami“ (*sylogizesthai*; 1078b24), čo je nepochybne narážka na Sókratov spôsob argumentácie v Platónových dialógoch, v ktorých zdôvodňuje konanie človeka v spojitosti s hľadaním najlepšieho spôsobu života. Christopher Moore uvádza niekoľko platónskych pasáží, ktoré ukazujú, ako Sókratovi spolubesedníci prítakávajú „spoločnému skúmaniu“ (*koiné zétein*).²⁴

Keď sa však pozrieme na tieto pasáže bližšie, všimneme si, že v nich nejde vždy o formálny súhlas so Sókratovým postupom zdôvodňovania. Napríklad v *Charmidovi* (160d5–e1) Sókratés nabáda svojho spolubesedníka k tomu, aby sa lepšie sústredil a pozrel sa do seba, aby si uvedomil, čím ho robí zdatnosť (*tu sófrosynē*), keď je v ňom, a aká asi je, že ho môže robiť takým, aby vzal všetky tieto veci do úsudku (*tauta syllogisamenos*) a aby povedal dobre a odvážne (*andreios*), čo vidí. Táto pasáž sa líši od ostatných miest, ktoré uvádza Moore, lebo ukazuje, že pre Sókrata je dôležité nielen rozumné zdôvodňovanie konania, ale aj odvaha (*andreia*) priznať si povahu vecí, na ktoré zameriavame svoju pozornosť – odvaha priznať si, akí sme. V tomto bode sa zdôvodňovanie spája s éthosom, čo okrem iného znamená, že Sókratove skúmania si nevystačia s čírou logickou argumentáciou (ako naznačuje Aristotelés, aj keď ju dáva do vzťahu s oblasťou praktického konania), ale musia sa opierať o vnútorné odhodlanie, o pevný charakter.

Tento aspekt je významný pre celú sókratovskú literatúru. Objavuje sa nielen u Platóna, ale aj u Xenofóna, Antisthena, Aischina a ďalších nasledovníkov Sókrata. V Platónovom *Lachétovi* sa s ním môžeme stretnúť na kľúčovom mieste (187e), keď je potrebné zmeniť spôsob rozpravy z politickej na dialektickú a nasmerovať ju k etickej požiadavke, aby každý zo zúčastnených „podal výklad o sebe samom“ (*didonai peri autú logon*). Z tohto hľadiska sa ukazuje, že zmyslom rozpravy v *Lachétovi* – a podobne aj v iných sókratovských dialógoch – nie je definícia odvahy (či inej zdatnosti), ale odvaha pustiť

24 Porov. Moore, C., *Socrates in Aristotle's History of Philosophy*, c.d., s. 197 (s odkazmi na Platónove dialógy *Charmidés* 160d8; *Gorgias* 479c5, 498e10; *Ústava* 365a8, 516b9, 531d2, 618d6; *Filébo*s 41c9). Christopher Moore nechápe sloveso *sylogizesthai* v logickom význame slova („argumentovať“), ale zdôvodňovanie dáva do kontextu s praktickým konaním v etike.

sa do skúmania, ktoré nás učiní odvážnejšími – to všetko je súčasťou práce na sebe samom, vecou voľby spôsobu života.

Skúmanie *Metafyziky* je úzko späté s Aristotelovými logickými spismi. Jeden z nich, *O sofistických dôkazoch*, sa v pasáži 183b8–9 zmieňuje o Sókratovej vedomej nevedomosti. Z Aristotelovej formulácie vyplýva, že aj na tomto mieste sa opiera o Platónove rané spisy: Sókratés kládol otázky, ale neodpovedal na nich – priznával, že odpovede nepozná. Sókratova nevedomosť vyplýva z nedôslednosti (dialektického) využívania prostriedkov na dosiahnutie vedenia. Keď postupujeme (logicky) správne, musíme dospieť k (zdôvodnenému) vedeniu. Toto je – ako sa zdá – Aristotelov záver v súvislosti so Sókratovým nevedením o definíciách zdatnosti.²⁵ Pritom vo svojich etických spisoch pripúšťa, že o otázkach etiky neexistuje pevné vedenie, lebo sa viažu k oblasti konania, teda k tomu, čo môže byť tak aj onak.²⁶

Aristotelés na jednej strane naznačuje (v metafyzických spisoch), že Sókratés objavil definície ako spoločné podstaty, čo malo veľký vplyv na rozvoj Platónovho učenia o ideách, ale zároveň hovorí (v logických spisoch), že nedospel k definíciám, čo je dôsledok dialektického spôsobu skúmania.²⁷ Táto nejednoznačnosť vyplýva zrejme z toho, že Aristotelés kladie v rôznych skúmaníach dôraz na rôzne aspekty zdanlivo rovnakých otázok. Aj táto okolnosť by svedčila o tom, že pre Aristotela je dôležitejšie jeho aktuálne skúmanie než historický odkaz Sókrata, ktorého nepoužíva ako demonštráciu konkrétneho postoja, ale skôr ako ilustráciu všeobecnejších názorov.

Aristotelés hovorí o Sókratovi v súlade s tým, ako je vykreslený v Platónových dialógoch, pričom sa o ňom – aj o Platónovi – vyjadruje slovníkom, ktorý si vypracoval pre potreby vlastných metafyzických skúmaní (porov. výrazy ako *to katholú*, *horismoi*, *sylogizesthai*). Ukazuje sa, že aj keby sme chceli hľadať pomocou Aristotela nejaké historické odlišnosti medzi postojmi Sókrata a Platóna, boli by sme odsúdení na neúspech, lebo samotný Aristotelés si takéto otázky nekladie, resp. ak hovorí o nejakých odlišnostiach, tak ich vzťahuje k vlastným problémom, bez snahy o ich historické ukotvenie. Aristote-

25 Porov. Aristotelés, *Politika* 1265a10–13: „Všetky Sókratove rozpravy majú v sebe niečo pozoruhodné (*to peritton*), dômyselné (*to kompson*), novátorské (*to kainotomon*), ponorené do skúmania (*to zététikon*), ale asi len ťažko sa dá povedať, že je v nich všetko správne.“ Toto Aristotelovo vyjadrenie ako celok poukazuje na to, že v sókratovských dialógoch nejde o učenie, ale v oveľa väčšej miere o éthos, zmysľanie a štýl v najširšom zmysle; porov. Halliwell, S., *An Aristotelian Perspective on Plato's Dialogues*. In: Hermann, F. G. (ed.), *New Essays on Plato*. Swansea, Classical Press of Wales 2006, s. 199–200; s. 203.

26 Porov. Aristotelés, *Etika Nikomachova* 1103b26, 1139b20–1140a1. Etika smeruje ku konaniu (*praxis*), nie k poznaniu (*gnósis*; 1095a5).

27 Aristotelovským slovníkom by sme mohli povedať, že Sókratés je v mnohých ohľadoch vzdelaný (má *paideia*), ale nedisponuje presným vedením o skúmaných veciach (nemá *epistémé*); porov. Aristotelés, *O častiach živočíchov* 639a1–10; Aristotelés, *Etika Nikomachova* 1094b23–27.

lovým zámerom je vyložiť svoje vlastné chápanie všeobecných vecí a odlišiť ho od všetkých predošlých (neúspešných) pokusov.

Sókratés v etických spisoch

Zjednodušene by sme mohli povedať, že všetky Aristotelove etické spisy odpovedajú na otázky, ktoré si kladie taký Sókratés, akého poznáme zo sókratovskej literatúry. Ak označíme Sókrata a jeho nasledovníkov za zástancov tézy, že blaženosť (*eudaimonia*) sa zakladá na zdatnosti (*areté*), tak Aristotela by sme mohli označiť za pokračovateľa tejto myšlienkového línie.²⁸ Zároveň treba dodať, že pre Aristotela nie je zdatnosť jedinou podmienkou blaženosti. Blažený život si vyžaduje aj ďalšie dobré, aby sa mohol naplno rozvinúť. V tomto zmysle patrí Aristotelés k prvým vážnym kritikom sókratovskej etiky.²⁹

Keď vezmeme do úvahy Aristotelovo hodnotenie, podľa ktorého sa Sókratés zaoberal výlučne etikou, tak môžeme povedať, že jeho etické názory nezaujímajú významné miesto z hľadiska otázok, ktorými sa zaoberá *Etika Nikomachova* alebo *Etika Eudémova*. Aristotelés sa díva na Sókrata iba ako na staršieho predchodcu súčasných diskusií, v ktorých však už nezohráva žiadne zásadné miesto, lebo jeho názory sú zastarané a v konečnom dôsledku nesprávne, aj keď boli kedysi dôležité.

Na základe zachovaných textov môžeme povedať, že Aristotelés nezaraďuje Sókrata medzi „filozofov“, t. j. neoznačuje ho týmto prívlastkom, a zrejme ho nevzťahuje ani k filozofickým diskusiám 2. polovice 4. storočia pred n. l. V *Etike Eudémovej* (1215a23–24) pripomína názory starých vzdelancov (*tón sofón kai presbyterón*), pričom má podľa všetkého na mysli Sókrata (o niečo nižšie používa rovnaký prívlastok, keď hovorí o Sókratovi Staršom, *Sókratés ho presbytés*; 1216b3). V pasáži 1227b14 sa zmieňuje o názoroch „niektorých ľudí“, pričom hovorí o tých, ktorí stotožňujú zdatnosť konania s vedením (ako Platónov Sókratés). Vo *Velkej etike* (1198a15) potom Aristotelés doslova píše: „muži našej doby to vysvetľujú lepšie.“ Aristotelés, respektíve starší peripatetici narážajú na tomto mieste pravdepodobne na predstaviteľov Starej Akadémie (Speusippos, Xenokratés), ktorí vedú filozofické diskusie iným spôso-

28 Niektorí historici si myslia, že zdatnosť je v sókratovskej tradícii dostatočnou podmienkou blaženosti; porov. napr. Reeve, C. D. C., *Socrates in the Apology: An Essay on Plato's Apology of Socrates*. Indianapolis, Hackett 1989, s. 124–137. Iní zdôvodňujú, že *eudaimonia* a *areté* sú dva termíny, ktoré označujú jedno a to isté; porov. napr. Rudebusch, G., *Socrates, Pleasure, and Value*. New York, Oxford University Press 1999, s. 123–128.

29 Sókratés sa objavuje v troch aristotelovských etických spisoch asi na 15-tich miestach, pričom väčšina sa opiera o Platónovho *Prótogora*. K Aristotelovmu dialógu so sókratovsko-platónskou tradíciou etiky pozri bližšie Burger, R., *Aristotle's Dialogue with Socrates. On the Nicomachean Ethics*. Chicago, University of Chicago Press 2008.

bom ako predošlé generácie.³⁰ V rovnakom duchu sa nesú aj úvodné pasáže *Velkej etiky* (1182a15–23): Sókratés vymedzuje zdatnosť lepšie ako Pythagoras, ale aj on postupuje nesprávne, keď tvrdí, že všetky zdatnosti majú pôvod v usudzujúcej časti duše (*logistikon*), lebo odstraňuje tie časti duše, ktoré sú *alogon*, t. j. odstraňuje vášeň (*pathos*) a charakter (*éthos*).³¹

Príkladom Aristotelovho kritického postoja by mohla byť aj pasáž zo VI. knihy *Etiky Nikomachovej* (1144b18–20), v ktorej píše: „Sókratés svojím skúmaním dospel na jednej strane k pravde, ale na strane druhej sa mýlil – mylne sa domnieval, že všetky zdatnosti konania sú rozumnosťou (*fronésis*), ale správne súdil, že nie sú bez rozumnosti.“³² Imperfektum ἐξίτηι („zvykol skúmať“) naznačuje, že Aristotelés má na mysli to, čo Sókratés zvyčajne robil.³³ Hovorí teda buď o postoji „historického“ Sókrata, alebo o tom, k čomu sa opakovane dopracováva postava Sókrata v sókratovských rozpravách.³⁴ No nech už hovorí o jednom alebo druhom Sókratovi, zarážajúce je, že o niekoľko riadkov nižšie mu prisudzuje názor, podľa ktorého sú všetky zdatnosti myšlienkami (*logoi*), čiže sa dajú stotožniť s vedením (*epistémé*). Aristotelés stavia proti tomuto názoru vlastné chápanie: zdatnosti nie sú totožné s *logoi*, ale vyžadujú si *logoi*, doslova: „sú s pomocou myšlienok“ (*meta logú*; 1144b2830).³⁵

Ako vidíme, Aristotelove hodnotenia Sókrata nie sú jednoznačné. Možno preto, lebo aj obrazy Sókrata v sókratovskej literatúre sú nejednoznačné. Aristotelés pripisuje Sókratovi v podstate dve tézy, s ktorými polemizuje: 1. zdatnosť (cnosť) je vedenie; 2. nikto nekoná v rozpore s tým, čo považuje za najlepšie.

Vo všetkých troch etických spisoch Aristotelés prisudzuje Sókratovi názor, že „odvaha je vedenie“.³⁶ Proti tejto téze namieta, že skutočné vedenie musí získať skúsenosť zo zvyku.³⁷ V *Etike Nikomachovej* (1116b15–23) vysvetľuje: Ten, kto sa len zdá byť odvážny (napr. vojak v momente porážky), sa bojí

30 Za autenticitu *Velkej etiky* (ako prepisu Aristotelových raných prednášok) sa prihovárajú I. Düring (*Aristoteles*. Heidelberg, Winter 1966, s. 281–282); J. M. Cooper (*The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy*. *American Journal of Philology*, 94, 1973, No. 4, s. 527–549); či M. Nusbaumová (*Křehkost dobra. Náhoda a etika v řecké tragédii a filosofii*. Přel. D. Korte. Praha, OIKOYMENH 2003, s. 602).

31 V *Etike Eudémovovej* (1246b34) hovorí Aristotelés o názoroch, ktoré majú sókratovské zafarbenie (to *Sókratikón*) – nemali by sme ich teda prisudzovať Sókratovi, ale skôr myšlienkovej tradícii, ktorá z neho vychádza.

32 V prípade, ak nie je uvedené inak, preklad pochádza od autora článku.

33 Aristotelés používa imperfektum v súvislosti so Sókratom aj v *Etike Nikomachovej* 1145b23: ὀ(ί)στο („zvyčajne myslieť“, „zvyčajne predpokladal“); alebo v *Etike Eudémovovej* 1216b9: ἐξίτηι („zvyčajne skúmať“).

34 Na jednom mieste *Velkej etiky* (1200b25) hovorí Aristotelés o „Sókratovi Staršom“ (Σωκράτης ὁ πρεσβύτερος), pričom má na mysli Sókrata vystupujúceho v Platónovom *Prótagorovi*.

35 Porov. Aristotelés, *Velká etika* 1198a10–22.

36 Aristotelés, *Etika Nikomachova* 1116b4; Aristotelés, *Velká etika* 1190b29–33; Aristotelés, *Etika Eudémova* 1229a15.

37 Aristotelés, *Velká etika* 1190b29–33.

viac smrti ako hanby (preto zuteká z bojiska) – z toho by sme mohli vyvodíť, že ten, kto je skutočne odvážny, sa bojí viac hanby ako smrti. Aristotelés doslova hovorí: „Treba byť odvážny nie z nutnosti, ale preto, že je to krásne“ (1116b2–3).

Aristotelés podľa všetkého naráža na „vedenie vecí hrozivých a nehrozivých“. V *Etike Eudémovej* (1229a15) vraví, že Sókratés uvažoval iba o jednom z piatich druhov odvahy, o vojenskej odvahe, ktorá je výsledkom skúsenosti a vedenia, „avšak nie vedenia o tom, čo je hrozivé, ako sa domnieval Sókratés“. V Platónovom *Lachétovi* (194e3–195a, 199c) však túto definíciu odvahy nepredkladá Sókratés, ale jeho spolubesedník Nikias, ktorý ju neskôr rozvinie do formulácie „vedenie o veciach dobrých a zlých“. Sókratés obidve Nikiove odpovede vyvracia v elenktickom rozhovore, ktorý núti spolubesedníkov k tomu, aby hľadali lepšie výmery odvahy.³⁸

Keď sa pozrieme na *Etiku Nikomachovu*, všimneme si, že Aristotelés vyslovuje kritiku Platónovho Sókrata – bez toho, aby zmieňoval jeho meno – už v II. knihe (1105b13), keď odmieta stotožniť jednotlivé zdatnosti konania s vedením:³⁹ Spravodlivý človek vzhádza zo spravodlivého konania, bez umierneného konania sa nikto nestane umierneným – mnohí si však myslia, že sa stanú zdatnými, keď „sa uchýlia k myšlienkam, *logoi*“. Narážka na Sókrata je zrejماً z toho, že Aristotelés používa rovnakú formuláciu ako Platónov Sókratés vo *Faidónovi* (99e5–6), kde charakterizuje svoju filosofickú činnosť slovami: „uchýliť sa k myšlienkam a na nich pozorovať pravdu vecí.“

V podobnom duchu sa nesie kritika v *Etike Eudémovej* (1216b10), kde Aristotelés vytýka Sókratovi, že sa zaoberal viac tým, čo je zdatnosť, než tým, ako vzniká a z čoho. Hľadanie odpovedí na otázky „čo je to?“ sa hodí pre teoretické skúmanie (astronómia, geometria), ale nedá sa uplatniť v praktickej oblasti, do ktorej patrí etika aj politika. V etike platí podobne ako v lekárstve, že radšej chceme byť zdraví, ako vedieť, čo je to byť zdravý – radšej chceme konať odvážne, ako vedieť, čo je odvaha.

Aristotelova kritika Platónovho Sókrata, ktorý obhajuje tézu, že vedieť, čo je zdatnosť, postačuje na to, aby sme konali zdatne, vychádza z presvedčenia, že rozumové zdatnosti nepostačujú na to, aby sme konali zdatne – musíme rozvíjať aj etické zdatnosti, ktoré pochádzajú zo zvyku. V *Etike Nikomachovej* (1144b28–32) Aristotelés formuluje v priamej opozícii voči Sókratovi tézu, že „nie je možné, aby bol človek skutočne dobrý bez rozumnosti, t. j. bez rozumovej zdatnosti, ani aby bol rozumný bez etickej zdatnosti“.⁴⁰

38 Porov. taktiež Platón, *Prótagoras* 360d; Platón, *Ústava* 429b–430b, 442c.

39 Porov. Aristotelés, *Veľká etika* 1182a15–20; 1183b9–19.

40 Porov. Aristotelés, *Etika Eudémová* 1220a5–12.

Aristotelovo „Protreptikos“

Protreptikos je všeobecne zaužívaný titul označujúci povzbudenie ku zdatnosti (*aretē*), respektíve k filosofickému spôsobu života. Protreptický žáner vznikol pred Aristotelom, jeho pôvod siaha k snahám sofistov o presadenie novej výchovy v obci.⁴¹ Medzi autorov povzbudzujúcich spisov patrili tak sókratovci (Antisthenés, Platón, Aristippos), ako aj ich rivali v radoch rečníkov (Isokratés, Alkidamas), takže išlo o žáner, ktorý zohrával významnú rolu pri propagácii nových prístupov k výchove a filosofii.

Protreptikos patrí k Aristotelovým raným spisom, ktoré napísal počas svojho pobytu v Akadémii.⁴² Antickí doxografi uvádzajú *Protreptikos* medzi exoterickými titulmi – jeho úlohou mohla byť propagácia akademickej filozofie, čo však nemusí platiť absolútne. Zachované zlomky z *Protreptika* dokladajú, že Aristotelés rozvíjal už počas svojho pobytu v Akadémii vlastné chápanie filozofie.⁴³ V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že Aristotelés nezvolil – na rozdiel od sókratovských spisovateľov – za vzor zdatne konajúceho človeka Sókrata. Zaujímavé je aj venovanie *Protreptika* málo známemu vládcovi na Cypre, Themisonovi, ktoré malo zrejme za cieľ osloviť všetkých mladých Grékov a povzbudiť ich k filosofickému životu „v súlade s rozumom“.⁴⁴ *Protreptikos* bol podľa všetkého súčasťou zápasu o presadenie novej výchovy, ktorý sa odohral v polovici 4. storočia pred n. l. medzi Platónovou Akadémiou a Isokratovou rečníckou školou. Naznačené súvislosti nás utvrdzujú

41 Porov. Platón, *Euthydémós* 278c–d, 282d, 307a; Xenofón, *Spomienky na Sókrata* 1.4.1.

42 Nevieme s istotou povedať, či malo Aristotelovo *Protreptikos* dialogickú formu, ale s týmto predpokladom pracovali už historici 19. storočia; porov. Bemays, J., *Die Dialoge des Aristoteles in ihrem Verhältniß an seinen übrigen Werken*. Berlin, Wilhelm Hertz 1863, s. 116–122. Niektorí historici upozornili na to, že Aristotelés používa v *Protreptiku* podobné postupy povzbudzovania (παραίνεσις) ako Isokratés, takže spis mohol mať monologickú povahu; porov. Jaeger, W., *Aristotle: Fundamentals of the History of His Development*. Oxford, Clarendon Press 1948, s. 54–60. Novšie skúmania ukazujú, že *Protreptikos* obsahoval protreptické aj apotreptické pasáže, čo posilňuje predpoklad, že spis mal formu dialógu; porov. Hutchinson, D. S. – Johnson, M. R., *Protreptic and Apotreptic: Aristotle's Dialogue Protrepticus*. In: Alieva, O. – Kotze, A. – Van der Meeren, S. (eds.), *When Wisdom Calls: Philosophical Protreptic in Antiquity*. Turnhout, Brepols Publishers 2018, s. 111–154. Zlomky, t. j. citáty a parafrázy pochádzajúce z Aristotelovo *Protreptika*, zozbierali D. S. Hutchinson a M. R. Johnson: *Aristotle, Protrepticus or Exhortation to Philosophy*, 2017. Dostupné online: <http://www.protrepticus.info/protr2017x20.pdf>; [cit. 14. 2. 2022].

43 Werner Jaeger (*Aristotle: Fundamentals of the History of His Development*, c.d., s. 54–101) predpokladá, že *Protreptikos* patrí k Aristotelovým dielam, ktoré mali platónsky charakter (podobne ako *Eudémós*).

44 Porov. Stobaios IV 32,21; grécky text a anglický preklad in: Aristotle, *Protrepticus or Exhortation to Philosophy*, c.d., s. 3. Aristotelés píše v úvode svojho *Protreptika*, že Themisonovo bohatstvo a postavenie ho predurčujú k tomu, aby sa venoval filozofii: tieto slová by sme nemuseli považovať za lichôtku, ale skôr za potvrdenie predpokladu, že Aristotelés sa díva na Themisona v platónskom duchu ako na filosofického vládcu.

v domnienke, že Aristotelov spis mal odlišné zameranie ako staršie protreptické texty, ktoré nabádali k nasledovaniu života, aký viedol Sókratés. Je možné, že Aristotelés sa vyhranil už v tomto ranom diele voči sókratovsky poňatej filozofii „dobrého života“ a postavil proti nej vlastné chápanie filozofie ako najvyššieho teoretického vedenia.

V Aristotelovom *Protreptiku* vystupujú tri postavy, či presnejšie: tri charaktery, pričom každý z nich obhajuje iné chápanie filozofie.⁴⁵ Výber charakterov odráža dobové akademické diskusie o úlohe filozofie. Prvý, „isokratovský“, charakter vedie dialóg s dvomi akademickými filozofmi, pričom jeden z nich je „pythagorovec“ (možno Hérekleidés Pontikos), druhý je samotný „Aristotelés“. Filozofiu považujú všetci traja za nevyhnutnú pre dobrý život, ale každý z nich chápe pod filozofiou niečo iné. Diskusia sa odvíja od otázky užitočnosti poznania. Pythagorovci sa odvolávajú na Pythagorove zdatnosti a z nich vyvodzujú, že matematický výklad sveta sa dá uplatniť v súkromnom i verejnom živote.⁴⁶ „Isokratovi“ však nie je jasné, aké ciele chcú dosiahnuť pythagorovci pomocou filozofie.⁴⁷ Tretí, aristotelovský hlas vychádza z predpokladu, že filozof túži po určitom vedení (*epistémés tinos*) kvôli nemu samému, takže sa nemusí zaoberať užitočnosťou, ale pravdou.⁴⁸ Filozof je *filotheamón* (φιλοθεάμων = „milujúci nahliadnutie“), preto sa zaoberá všetkými vecami vyvolávajúcimi údiv, a to bez ohľadu na ich úžitok.⁴⁹ Filozof musí nahliadnuť jestvujúce veci také, aké sú.⁵⁰ Isokratés namieta proti „Pythagorovi“ aj proti „Aristotelovi“, že všetko, čo je prospešné pre život, spočíva v tom, ako to zužitkujeme a uplatníme v našom konaní, a nie v čistom poznaní.⁵¹

45 Rekonštrukcia *Protreptika* je pomerne zložitá, ale uskutočniteľná na základe porovnania lamblichových spisov (*De communi mathematica scientia*, kap. XXII–XXVII, a *Protrepticus*, kap. VI–XII) s antickými svedectvami o Aristotelovi, ktoré nás utvrdzujú v tom, že lamblichove texty vychádzajú priamo z *Protreptika*. Dalšími zdrojmi sú *Oxyrhynské papyrasy*, zvitky 666 a 3659 (grécky text: *Corpus dei papiri filosofici greci e latini*. Ed. F. Vendruscolo. Vol. I.1. Firenze, Olschki 1989, s. 269–279; *The Oxyrhynchus Papyri*. Vol. LII. Ed. H. M. Cockle. London, Egypt Exploration Society 1984, s. 59–62). Rekonštrukcii *Protreptika* sa venoval v 19.–20. storočí celý rad historikov (Bywater, Jaeger, Düring, Rabinovitz), najpodrobnejšie sa vyjadrovali k autenticite jednotlivých zdrojov D. S. Hutchinson a M. R. Johnson (Hutchinson, D. S. – Johnson, M. R., *Authenticating Aristotle's Protrepticus*. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 29, 2005, s. 193–294). Základnú štruktúru a priebeh *Protreptika* obsahuje epilóg ku knihe: Collins, J. H., II, *Exhortation to Philosophy*. Oxford, Oxford University Press 2015 (Collins vychádza z Hutchinsonových a Johnsonových analýz).

46 lamblichus, *De communi mathematica scientia* XXII, 67.19–68.4; grécky text: *lamblichus De communi mathematica scientia liber*. Ed. N. Festa. Leipzig, Teubner 1891.

47 Tamže XXVI, 79.5–80.1.

48 Tamže XXIII, 70.7–71.24.

49 Tamže XXIII, 71.2–4.

50 Tamže XXIII, 71.2–4.

51 Tamže XXVI, 80.1–81.4. „Isokratés“ vymenúva oblasti poznania (ako sú geometria alebo astronómia), ktoré nemajú žiadny úžitok pre život. Podobným spôsobom útočí Isokratés proti Platónovej Akadémii vo svojom spise *Antidosis* 262–267; grécky text: *Isocrate. Discours. Texte établi et traduit par G. Mathieu*. Vol. 3. Paris, Les Belles Lettres 1942, s. 103–181.

Hlavný „Aristotelov“ argument proti „Isokratovi“ súvisí s otázkou vonkajších dohier, ktorý formuluje *Oxyrhynský papyrus* 666: vonkajšie dobrá v rukách niekoho, komu chýba rozumnosť (*frónésis*), sa podobajú nožu v rukách dieťaťa. „Aristotelés“ vysvetľuje, že človek, ktorý sa zaoberá filosofiou kvôli nej samej, musí byť rozumný (*frónimos*) – čokoľvek si zvolí takýto človek na základe vedenia (*epistéme*), budú dobré veci. A pretože každý si volí to, čo najväčšmi vyhovuje jeho vlastnej povahe – spravodlivý muž konať spravodlivo, odvážny muž konať odvážne atď. –, je jasné, že rozumný človek si volí najviac zo všetkého konať rozumne (*to fronein*), pretože to je dielom (*ergon*) tejto schopnosti (*dynamis*).⁵² Rozumný muž schopný poznávať „prvé veci“ sa stáva pre ostatných „meradlom presnosti“ (*horos akribesteros*).⁵³ Na „Aristotelov“ zdôvodnení je nápadná argumentácia pomocou *ergon*, ktorá bude príznačná pre jeho neskoršie práce v oblasti etiky.⁵⁴ Ale takisto terminológia, ktorú používa, je v oveľa väčšej miere aristotelovská než platónska.

Najbližšie k sókratovskej pozícii má paradoxne „Isokratés“ (ktorého by Platón najradšej vylúčil z kruhu filozofov). Aspoň na prvý pohľad sa tak zdá, lebo „Isokratés“ dokazuje, že len vďaka výchove dosahuje človek dobrý stav duše, bez ktorého nie je možný dobrý život. Dôraz pritom kladie na oblasť konania, ktoré môže byť ako jediné kritériom pre posudzovanie užitočnosti vedenia (typu geometrie alebo astronómie). Keď sa však pozrieme pozornejšie na štýl jeho argumentácie, zistíme, že má oveľa bližšie k súdnej rétorike než k etickému povzbudzovaniu.⁵⁵

Sókratovská filozofia – tematizovaná cez vedomie nevedenia, cez potrebu sebaopoznania, cez život zasvätený skúmaniu, cez starosť o seba atď. – sa v Aristotelovom *Protreptiku* vôbec neobjavuje. „Isokratés“ síce nabáda k praktickému konaniu, ale má pomerne presnú predstavu o tom, čo je nutné konať, a svoju predstavu dáva do priameho protikladu s akademickou výchovou. Sókratovské problematizácie dobrého života – ako ich poznáme z Platónovho *Lachéta* alebo *Charmída*, z Xenofónových *Spomienok*, či z Aischinovo *Alkibiada* – v Aristotelovom *Protreptiku* nenájdeme, respektíve zachytíme len stopy dávných otázok, ktoré medzitým nahradili jednoznačné odpovede na to, ako má človek viesť svoj život.

52 Iamblichus, *Protrepticus* XXXIX, 15–25; grécky text: Iamblichi *Protrepticus ad fidem codicis Florentini*. Ed. H. Pistelli. Leipzig, Teubner 1888.

53 Tamže VI, 39.17. Poznamenajme, že „presnosť“ a „jasnosť“ sú dôležité atribúty vedenia (*epistéme*), ktoré musí byť *akribes* a *safo*; porov. Aristotelove *Topiky* 11a8–9.

54 Ďalšie argumenty pomocou *ergon* obsahuje VII. kap. Iamblichovho *Protreptika*.

55 Porov. Iamblichus, *De communi mathematica scientia* XXVI, 79.5–80.1: „Isokratés“ tu uvádza jednotlivé vyhlásenia filozofov (Anaxagoras, Parmenidés), predkladá dôkazy pre svoje tvrdenia atď.; porov. taktiež Isokratés, *Antidosis* 261, 266, 268.

Sókratés ani žiadny z príslušníkov prvej generácie sókratovcov sa v Aristotelovom *Protreptiku* neobjavuje. Mohli by sme povedať, že ide o náhodu. Ale keď vezmeme do úvahy, akú dôležitú rolu zohrával Sókratés ako hlavná postava pred-aristotelovských protreptických spisov, tak o náhodu vôbec nemusí ísť. Aristotelés sa jednoducho zaobíde bez Sókrata, lebo jeho cieľom nie je rozvíjanie sókratovských povzbudení ku skúmaniu, ale jasná odpoveď na polemiku medzi akademikmi a Isokratom. V tejto odpovedi prehovára Aristotelés ako príslušník Akadémie, no zároveň hovorí sám za seba.

Logoi Sókratikoí

V poslednej časti tohto článku sa pristavím pri otázke, čo znamená vo vzťahu k Sókratovi spojenie *logoi Sókratikoí*, ktoré zaviedol práve Aristotelés. Svoju krátku analýzu by som chcel vztiahnuť k diskusnej štúdii Františka Škvrndu a Andreja Kalaša, ktorá formuluje viacero argumentov proti téze, že sókratovské rozpravy majú viac-menej fiktívny charakter (ako predpokladajú Porubjak alebo Suvák).⁵⁶ Zároveň využijem to, k čomu sme sa doteraz dopracovali pri našom čítaní Aristotela.

Keď chceme zistiť, čo má Aristotelés na mysli, keď sa zmieňuje o „sókratovských rozpravách“ (Σωκρατικοί λόγοι), musíme si pozorne prečítať začiatok *Poetiky*. Predmetom skúmania má byť básnictvo samé (περί ποιητικῆς αὐτῆς) a jeho druhy (1447a8). Aristotelés vychádza z predpokladu, že umenia ako epika, tragédia, komédia, hra na píšťalu, tanec atď. sú vo svojej prirodzenosti napodobňovaním, či zobrazovaním (μιμήσις). Každé z týchto umení pritom napodobňuje alebo inými prostriedkami, alebo iné predmety, alebo iným spôsobom.

Po uvedení hlavného predpokladu nasleduje náčrt rozlíšenia jednotlivých druhov napodobňujúceho umenia z hľadiska prostriedkov: Napodobňujúce umenie zobrazuje povahy ľudí, ich duševné stavy a činy (1447a28) prostredníctvom rytmu, reči a melódie (buď jedným z týchto prostriedkov, alebo kombináciou viacerých). Napríklad umenie hry na píšťalu dosahuje svoj účinok melódiou a rytmom, tanečné umenie si vystačí s rytmom. Na tomto mieste Aristotelés poznamenáva, že jestvuje aj také umenie (ἤ; 1447a28), ktoré používa iba holú reč alebo verše (τοῖς λόγοις ψιλοῖς <καί> ἢ τοῖς μέτροις) a nemá žiadne meno. Nemáme totiž spoločné pomenovanie (ὀνομάσαι κοινόν) pre mímý Sófrona a Xenarcha, pre sókratovské rozpravy (τοὺς Σωκρατικούς λόγους) a pre básne zložené buď v jambických trimetroch, alebo v elegickom distichu, alebo v iných veršoch.

56 Kalaš, A. – Škvrnda, F., Označil Aristotelés sókratovské dialógy za fiktívny literárny žáner? *Filosofický časopis*, 67, 2019, č. 5, s. 787–796. Kvôli presnosti budem v tejto časti citovať grécky originál bez transliterovania do latiniky.

Potom nasleduje kritika adresovaná Aristotelovým predchodcom a súčasníkom (označuje ich všeobecným termínom *οἱ ἄνθρωποι*), ktorí rozdeľujú básnickú tvorbu podľa použitého verša. Aristotelés stavia proti názoru „týchto ľudí“ vlastnú koncepciu. Navrhuje, aby sme básnikov rozlíšili podľa napodobňovania (*κατὰ τὴν μίμησιν*), čiže podľa toho, ako rozvíjajú príbeh, dej (*μῦθος*; 1447a9), a nie podľa toho, aké verše používajú. Ak niekto predloží prírodné skúmanie vo veršoch, ešte to z neho nerobí básnika. Homér a Empedoklés predsa okrem verša nemajú vôbec nič spoločné – preto by sme mali prvého z nich nazvať básnikom, ale druhého v oveľa väčšej miere skúmateľom prírody než básnikom.⁵⁷ Toľko k stručnému obsahu úvodnej kapitoly *Poetiky*.

Čo vyplýva z Aristotelovho náčrtu rozdielov medzi napodobňujúcimi umeniami z hľadiska použitých prostriedkov? V prvom rade treba povedať, že *Poetika* sa chce zaoberať básníctvom, teda epikou, tragédiou a komédiou. Zároveň vidíme, že Aristotelés považuje za potrebné pripomenúť aj tie druhy napodobňujúceho umenia, ktorými sa vo svojej *Poetike* nebude zaoberať, ale spomína ich kvôli tomu, aby sme si vytvorili komplexnejší obraz o *μυμητικῆ τέχνη*. Príklad „mimov“ a „sókratovských rozpráv“, na ktoré sa odvoláva, nie je dôležitý z hľadiska skúmania *Poetiky*, ale je vhodným doplnením, lebo podobne ako v tragédii alebo komédii aj v týchto umeniach ide o spodobnenie „pováh ľudí, ich duševných stavov a činov“ (*ἦθη καὶ πάθη καὶ πράξεις*; 1447a28).

V úvode Aristotelovej *Poetiky* sa nachádza niekoľko miest, ktoré vyvolávajú u čitateľov problémy už od renesancie.⁵⁸ Jedno z nich sa týka toho, ako pochopíme spojenie *τοῖς λόγοις ψιλῶς* (1447a29): Ktoré umenie používa „holú reč“ (*τοῖς λόγοις ψιλῶς*), resp. mieša holú reč s veršami, a nemá pritom pomenovanie? Vieme, že mimy sú napodobňovaním každodenného života a sókratovské rozpravy zasa napodobňujú rozhovory, ktoré viedol Sókratés so svojimi spoločníkmi. Ide teda o dva druhy napodobňujúceho umenia, ktoré používajú holú reč bez veršov, respektíve miešajú reč bez verša s veršovanou rečou.⁵⁹ K ďalším druhom patrí tragédia, komédia atď., teda druhy napodobňujúceho umenia, ktoré používajú rytmus, melódiu aj reč vo forme veršov. Aristotelés v podstate hovorí, že okrem básnických jestvujú aj prozaické žánre, ako napríklad mimy alebo sókratovské rozpravy, ktoré sú taktiež druh-

57 Homér aj Empedoklés sú z formálneho hľadiska *ἐποποιοί*, pretože obidvaja píšú v hexametroch (*ἔπη*), ale zároveň je medzi nimi zásadný rozdiel z hľadiska obsahu ich tvorby – prvý je básnik (*ποιητής*), druhý skúma prírodu (*φυσιόλογος*).

58 Ide hlavne o spojenia *ψιλὸς λόγος* („holá reč“) a *ἀνώνυμος τέχνη* („anonymné umenie“), ktoré neobsahujú všetky manuskripty Aristotelovej *Poetiky*; bližšie pozri: Aristotle, *Poetics. Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries* (Mnemosyne, Supplements). Greek, English, and Arabic Edition. Eds. L. Tarán – D. Gutas. Leiden, Brill 2012, s. 58–60.

59 Aristotelés nemá výraz pre „prozaické rozprávanie“, preto používa slovo *ἄμετρα* („bez veršov“), ktoré je opakom „veršovaného rozprávania“ (*ἔμμετρα*).

mi napodobňujúceho umenia, pretože sa vyznačujú príbehom (1447a9), t. j. schopnosťou vykresliť povahy, duševné stavy a konanie ľudí bez použitia rytmu a melódie – iba prostredníctvom reči (1447a28).

Z tohto dôvodu by sme mali uvažovať o „umení bez mena“ (ἀνόνομος τέχνη), do ktorého patria básnické aj prozaické druhy *mimésis*. Aristotelovo „anonymné umenie“ dnes označujeme spoločným menom „literatúra“, ale Gréci takýto výraz nemali, preto nevedeli, ako majú označiť spojenie poézie (ποίησις, ποίημα) a prózy (μίμοι, λόγοι κτλ.).

Mímy a sókratovské rozpravy sú dva príklady napodobňujúceho umenia, v ktorých sa nepoužíva verš, respektíve mieša sa v nich verš s holou rečou.⁶⁰ Ich základným určením však nie je to, že sú prozaickým rozprávaním. Aj keby sme holú reč mimov a sókratovských rozpráv zveršovali, vedeli by sme ich od seba odlišiť, lebo prvé napodobňujú každodenný život a druhé rozhovory so Sókratom. V podobnom duchu hovorí Aristotelés o niečo nižšie (1451b1–4), že dejepisec (ὁ ιστορικὸς) sa nelíši od básnika (ὁ ποιητής) tým, že jeden hovorí vo veršoch (ἢ ἔμμετρα) a druhý bez veršov (ἢ ἄμμετρα) – veď aj Hérodotovo dielo by sme mohli previesť do veršov a stále by to bolo dejepisné skúmanie (ιστορία), hoci vyrozprávané vo veršoch. Rozdiel medzi dejepiscom a básnikom spočíva v tom, že prvý rozpráva o tom, čo sa stalo, zatiaľ čo druhý o tom, čo sa mohlo stať.⁶¹ V tomto duchu by sme mohli povedať, že základným určením mimov a sókratovských rozpráv je napodobňovanie a ich základným rozlíšením je dej – sú to dva druhy napodobňujúceho umenia, ale každý z nich napodobňuje niečo iné.

Aristotelés používa príklad sókratovských rozpráv najskôr preto, aby vysvetlil svoju koncepciu napodobňujúceho umenia. Jednotlivé druhy tohto umenia treba rozlišovať podľa zobrazeného deja, nie podľa použitého verša. Touto témou sa Aristotelés zaoberal už v ranom dialógu *O básnikoch*, v ktorom píše o takzvaných mimoch Sófrona a sókratovských dialógoch (Nikias z Nikaey označuje za ich autora akéhosi Alexamena z Téa), že sú svojou povahou napodobňovaním a že sú to „reči“ (*logoi*), t. j. prozaické diela bez verša.⁶²

60 Aristotelés hovorí napr. vo svojom ranom spise *O básnikoch* (fr. 73 Rose z Diogena Laertia III 37) o Platónových dialógoch, že sú v akomsi strede medzi básníctvom a rečou („prózou“).

61 Aristotelés prekvapujúco dodáva, že preto je básníctvo filosofickejšie a významnejšie (φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον; 1451b5–6) ako dejepisectvo, lebo rozpráva o tom, čo je všeobecné, zatiaľ čo dejepisectvo hovorí o jednotlivých prípadoch. Aj na tomto príklade vidíme, že pre Aristotela je filozofia predovšetkým poznaním všeobecných príčin.

62 Fr. 72,14–17 Rose z Athen. 11, 505c. Odkaz na Alexamena z Téa mal zrejme zdôrazniť, že pôvodcom tzv. sókratovských rozpráv nebol Platón, ale akýsi Alexamenos (fr. 72,18–19 Rose). Anonymný autor zachovaný v *Oxyrhinských papyrusoch* (3219) píše, že Aristotelés toto napísal v I. knihe diela *O básnikoch*, lebo žiarlil na Platóna; porov. *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*. Ed. V. Rose. Leipzig, Teubner 1886. s. 78.

Poznamenajme, že Aristotelovo „anonymné umenie“ sa označovalo v byzantských korpusoch výrazom „rod“ (ἀνώνυμος γένος), ktorý zdôrazňuje, že priestor, v ktorom sa Aristotelés pohybuje, je klasifikácia napodobňujúceho umenia, predovšetkým umenia, ktoré používa reč.⁶³ Do takto vymedzeného umenia patria aj mimy a sókratovské rozpravy.

Na základe zmienky v Aristotelovej *Poetike* a zlomkov z dialógu *O básnikoch* môžeme usudzovať, že Sókratés je symbolickou postavou žánru, ktorý prozaickým spôsobom napodobňuje rozhovory so Sókratom. Vďaka autorom, ako sú Aischinés, Platón, či Xenofón, sa tento žáner výrazne odlíšil od žartovných scénok zo života, ktoré prinášali mimy Sófrona alebo Xenarcha. Zároveň sa zdá, že sókratovské rozpravy majú z pohľadu Aristotela bližšie k mimom než k filozofickým žánrom (medzi ktoré by sme mali zaradiť aj *Poetiku*) – možno preto, lebo sa na Sókrata nedíva ako na filozofa, ale skôr ako na „kultúrny fenomén“.⁶⁴

Sókratovo meno teda prepožičiava názov novému druhu rozprávania – mohli by sme ho nazvať „prozaickou drámou“. V tomto duchu sa naňho budú dívať viacerí antickí gramatici. Potvrdzovala by to aj pasáž z *Rétoriky* 1398b29–32, ktorá tematizuje fiktívny charakter „sókratovských rozpráv“: Aristippos vraj vytykal Platónovi, že pripísal Sókratovi slová, ktoré v skutočnosti nikdy nevyšlovl.⁶⁵ Aristotelés uvádza túto anekdotu ako príklad autoritatívneho argumentu (*argumentum ab auctoritate*), teda argumentu vysloveného osobami, ktorým je ťažké odporovať (patria medzi nich bohovia, otcovia, učitelia). Aristippos je v pozícii autority preto, lebo je Sókratovým žiakom rovnako ako Platón, takže je kompetentný posúdiť, ktoré slová sa Sókratovi dajú pripísať, a ktoré nie.

Aristotelova správa mohla mieriť na Platónovu domýšľavosť, ale rovnako by sme z nej mohli vyvodiť, že Aristotelés nie je v pozícii človeka, ktorý dokáže rozsúdiť, či má pravdu Aristippos alebo Platón.⁶⁶ Každopádne táto správa naznačuje, že v sókratovských dialógoch sa môžu objaviť myšlienky, ktoré

63 Odkazy na byzantské texty Ióanna Tzetzého: Tarán, L.–Gutas, D., *Aristotle Poetics. Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*, c.d., s. 228.

64 Aristotelés je historicky najstarší zdroj správ, v ktorých sa objavuje adjektívum Σωκρατικός, čo by mohlo znamenať, že Aristotelés ako prvý zovšeobecňuje staršiu tradíciu písania, ktorú vytvorili nasledovníci Sókrata (σωκρατικοί), ale zároveň by to mohlo naznačovať, že reči (logoi) s prívlastkom „sókratovské“ sú špecifickým žánrom, ktorý je odlišný od logoi historikov alebo od logoi matematikov.

65 Aristotelés v *Rétorike* 1398b29–32 hovorí o Sókratovi s určitým členom, ktorý by mal podľa „Fitzgeraldovho kánonu“ odkazovať na postavu v Platónových dialógoch, teda nemalo by ísť o „historického“ Sókrata. Porov. Taylor, A. E., *Varia Socratica*, c.d., s. 44–45; s. 60: domnieva sa, že Aristotelovým zdrojom mohli byť Antisthenove antiplatónske spisy. Ak je jeho domnienka správna, tak aj táto správa by bola súčasťou sókratovských rozpráv.

66 Porov. Grote, G., *Plato, and the Other Companions of Sokrates*. Vol. I. London, John Murray 1885, s. 116–117.

nekorrespondujú s postojom „historického“ Sókrata. Ale kto dnes rozhodne, ktoré z nich sú historické a ktoré literárne? Práve táto nerozhodnuteľnosť nás núti prikloniť sa na stranu fiktívnosti obrazov Sókrata v najstaršej literatúre – fiktívnosti obrazov, ktoré možno obsahujú stopy historického pôsobenia Sókrata, ale my ich dnes nedokážeme oddeliť od toho, čo k nim pridávali sókratovskí spisovatelia 4. storočia pred n. l.

Ukazuje sa, že antickí autori, počnúc Aristotelom, sa nedívali na „sókratovské rozhovory“ – teda na dialógy z pera Antisthena, Aischina, Aristippa, Platóna, Xenofóna – ako na historické záznamy Sókratovho pôsobenia, ale považovali ich skôr za literárne stvárnenia sókratovských rozhovorov (v rôznych významoch zovšeobecňujúceho adjektíva Σωκρατικός), ktorých cieľom bolo priviesť čitateľa k tomu, aby sa zamýšľal nad spôsobom svojho života a nasledoval tak príklad Sókrata, ktorý podrobuje skúmaniu každé jedno rozhodovanie. Autori sókratovských rozhovorov sa štylizovali cez postavu Sókrata do úlohy nových vychovávateľov Grékov, ktorí by radi konkurovali takým vplyvným učiteľom, akými boli Gorgias alebo Isokratés. Na základe Aristotelovho *Protreptika* sa zdá, že jednou z hlavných tém polemiky medzi filozofmi sa stal „spôsob života“ (*bios*), t. j. otázka, ktorý *bios filosofikos* je správny a hodný nasledovania?

Záver, ktorý vlastne otvára nové otázky

Zámerom tohto článku nebolo dospieť k nejakému záveru, ale naznačiť, ako by sme mohli pristupovať k Aristotelovmu Sókratovi z dnešnej perspektívy. Načrtnuté analýzy skôr sponchybujú, než podporujú presvedčenie moderných historikov, podľa ktorých by sme mali pristupovať k riešeniu sókratovského problému s pomocou Aristotela. Vďaka práci historikov v oblasti sókratovských štúdií v posledných desaťročiach sa stále zreteľnejšie ukazuje, že namiesto Aristotelových správ by sme mali zapracovať do „zápasov o Sókrata“ v oveľa väčšej miere zlomky z diel „menších sókratovcov“, ako sú Aischinés, Antisthenés či Faidón.⁶⁷ Tieto správy a svedectvá, aj keď fragmentárne a poznačené historickými nánosmi, nám poskytujú adekvátnejší obraz o tom, ako vyzerali etické diskusie v dobe Sókratovho pôsobenia. Pri pozornom čítaní Aristotelových spisov zisťujeme, že v priebehu dvoch

67 Kritické vydanie zlomkov sókratovských autorov edične pripravil G. Giannantoni: *Socratis et Socraticorum Reliquiae*. Vol. I–IV, c.d. Poslednú zbierku sókratovských štúdií usporiadala Claudia Mársicová. Pozri Mársico, C., *Socrates and the Socratic Philosophies: Selected Papers from Socratica IV*. Sankt Augustin, Academia Verlag 2022. Interpretáciami týchto zlomkov sa zaoberala celá plejáda historikov a klasických filológov, spomeňme aspoň niektorých: Karl Joël, Heinrich Dittmar, Andreas Patzer, H. D. Rankin, Livio Rossetti, Fernanda Declava Caizzi, Aldo Brancacci, Luis Navia, Susan Prince, Kurt Lampe, Claudia Mársico.

generácií sa diskusia zmenili natoľko, že Aristotelés sa mohol dívať na Sókrata ako na dávneho mudrca. Pre nás predstavujú Platón a Aristotelés „veľkých sókratovcov“, t. j. významných pokračovateľov myšlienkového línie, ktorá začína Sókratom, ale pre helenistických filozofov boli veľkými sókratovcami autori, ktorých dnes označujeme ako „menších“.

Zásadnou, no zatiaľ otvorenou ostáva otázka rozdielov medzi sókratovským a aristotelovským prístupom k filozofickému životu (*bios filosofikos*). Ide o veľmi širokú a komplexnú tému, ktorá presahuje rámec tohto článku.⁶⁸ V budúcnosti by sme sa však cez túto otázku mohli dostať bližšie k tomu, v čom sa líšia Aristotelove odpovede na sókratovské otázky od tých, ktoré nachádzame v raných Platónových dialógoch alebo v textoch Xenofónových, Antisthenových, či Aischinových.⁶⁹

Uvediem aspoň jeden príklad. Aristotelés sa občas vyjadruje o povahe filozofickej činnosti. Niektoré z týchto vyjadrení by sme mohli označiť za blízke sókratovskému postoj. V *Topikách* (118a10) napríklad hovorí, že zaoberať sa filozofiou je lepšie ako zarábať peniaze. S tým by súhlasil Platónov Sókratés, ktorý v *Obrane* (30b) obhajuje názor, že zdatnosť (*areté*) nevzniká z peňazí, ale zo zdatnosti vznikajú peniaze. Aristotelés však dodáva aj niečo ďalšie: Zaoberať sa filozofiou je lepšie ako zarábať peniaze, ale ten, kto potrebuje nevyhnutné veci, nedá prednosť filozofii. Práve v tomto bode by Platónov Sókratés zrejme s Aristotelom nesúhlasil, lebo filozofiu považuje za misiu a sám seba za božieho vyslanca (*Obrana* 30c–31c). Sókratova misia (ako starosť o seba a druhých) je natoľko dôležitá, že kvôli nej zanedbáva svoje súkromné veci a znáša následky tohto zanedbávania, čo prakticky znamená, že žije v nesmiernej chudobe (*Obrana* 23b–c).

Tento rys sókratovskej filozofie rozvinú neskorší kynici, ktorí zredukojú nevyhnutné životné potreby na minimum (zdvojený plášť, palica, kasa, miska).⁷⁰ Asi nie je náhoda, že Aristotelés sa vo svojich spisoch nezmiňuje o kynizme, hoci jeho súčasník Diogenés musel byť v Aténach veľmi známou postavou filozofie.⁷¹ Je možné, že Aristotelés by Diogena – odmietajúceho tra-

68 Diskusiu o filozofii ako spôsobe života, zameranú na posuny v chápaní *ars vivendi* medzi Sókratom, Platónom a Aristotelom, otvára recenzia Pavla Labudu: Na ceste k lepšiemu životu. *Filozofický časopis*, 69, 2021, č. 2, s. 371–375. Verím, že sa k tejto diskusii čoskoro vrátíme.

69 Christopher Moore sa touto otázkou explicitne nezaobrá, no v zhrnutí svojej štúdie (Socrates in Aristotle's History of Philosophy, c.d., s. 205) vyslovuje predpoklad, že Aristotelov zdržanlivý postoj k Sókratovi by mohol súvisieť s generačným posunom v chápaní filozofickej činnosti, v ktorom prevážilo abstraktné poznanie nad osobnou terapiou.

70 Porov. Diogenove zlomky SSR V B 126, 143, 152–163, 166, 174–175, 278, 298, 536–537, 543, 545, 568.

71 Aristotelés sa v *Rétorike* (1411a24–25) síce zmiňuje o akomsi „psovi“, ale nevieme, či má na mysli Diogena. Doxografická tradícia sa vyjadruje aj k vzťahu medzi Aristotelom a Diogenom (SSR V B 68), ale táto biografická legenda vznikla podľa všetkého až počas helenizmu.

dičnú vzdelanosť – neoznačil za „filosofa“, a dokonca ani za „mudrca“. Asi by mu bolo bližšie označenie „šalejúci Sókratés“.⁷² Aj keď má tento prívlastok hanlivý podtón, skrýva v sebe niečo, čo mu dáva určitý zmysel: Diogenés je radikálnym nasledovníkom Sókrata, ktorý rozvinie sókratovské témy do podoby, akú by väčšina filozofov odmietla. Keby sme sa pozreli na Aristotela a Diogena ako na dvoch pokračovateľov sókratovskej línie myslenia, naplno by sa prejavila ich protikladnosť. Pre obidvoch je filozofia „spôsob života“, ale každý dáva „najlepšiemu životu“ úplne iný význam.

72 Diogenés Laertský VI 54 pripomína biografickú tradíciu, podľa ktorej Platón nazval Diogena *Sókratés mainomenos*.